

АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР

II том

Алматы
«Қазақ университеті»
2015

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Қаз)

А 13

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің
Ғылыми кеңесі және Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен ұсынылған
(№6 хаттама 26 маусым 2015 жыл)*

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институтында дайындалған*

Ғылыми-редакциялық кеңес:

Ж. Дәдебаев (төраға), Ө. Әбдиманұлы, З. Бисенғали, Т. Есембеков,
Б. Жакып, А. Жаксылықов, Қ. Мәдібаева, Ж. Молдабеков, З. Сейітжанов, Ө. Тарақ,
А. Темірболат, Ж. Тілепов, Р. Тұрысбек, П. Бисенбаев (хатшылар тобының
жетекшісі), И. Әзімбаева (жауапты хатшы), Ө. Жапарова (хатшы)

Пікір жазған

филология ғылымдарының докторы, профессор **Қ.Қ. Мәдібаева**

Жалпы редакциясын басқарған

филология ғылымдарының докторы, профессор **Ж. Дәдебаев**

Құрастырып, түсініктерін жазғандар:

П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы, Н. Нүрәділ

Жауапты редактор

филология ғылымдарының докторы, профессор **Ө. Тарақ**

А 13 **Абайтану.** Таңдамалы еңбектер. II том. Ойлар мен толғаныстар
/ құраст., түсінік жазғ.: П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы,
Н. Нүрәділ; жауапты ред. Ө. Тарақ; жалпы ред басқ. Ж. Дәдебаев.
– Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 264 б.

ISBN 978-601-04-1283-5

Абайтану ғылымы бойынша жарық көріп отырған таңдамалы еңбектер басылымы Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Абай туралы сөз» толғауымен ашылған. Екінші томға абайтану саласында 1940 жылдан 1960 жылға дейін жарық көрген, уақыт сынынан өткен, ғылыми және тағылымдық маңызы үлкен еңбектердің таңдамалылары енген.

Кітап орта мектептің жоғары сынып оқушылары мен жоғары мектепте білім алушы жастарға, ғылым мен білім, мәдениет мамандарына, мемлекет қызметкерлеріне, сондай-ақ қалың көпшілікке арналған.

II томға енген таңдамалы еңбектер елдің ынтымағы мен бірлігінің нығаюына, интеллектуалдық әлеуетінің артуына, қоғамдық сананың дамуына ықпал етеді.

Том 3979/ГФ4 «Абай Құнанбаевтың шығармашылық мұрасын пәнаралық зерттеу» бағдарламасы аясында дайындалып, жарық көріп отыр.

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Қаз)

ISBN 978-601-04-1282-8

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институты, 2015

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТЕКСТОЛОГИЯСЫ ЖАЙЫНДА

Абай шығармаларының толық жинағы тек біздің дәуірде – XX ғасырда жарыққа шыға бастады.

Ақынның алғашқы өлеңдер жинағына (1909 ж.), онан соңғы жылдарда (1921-1922 ж.) шыққан жинақтарына кірмеген қара сөздері, кейіннен қарастырып табылған бірталай өлеңдері 1933 және одан соңғы жылдарда шыққан жинақтарында басылды. Абайдың туғанына 100 жыл толу мерекесі қарсаңында ақынның өмірі, әдеби мұрасы жиналып, бірталай мағыналы ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді, 1945 жылы ақын шығармаларының толық жинағы жарыққа шықты. 1936 жылдан бастап Абай шығармалары орыс тіліне аударылып шыға бастады.

Ұлы Абайдың әдеби мұрасы алдыңғы қатарлы адам баласының алтын қорына қосылып отыр.

Бірақ Абай шығармаларын зерттеп, баспаға әзірлеу ісі шын мағынасында ғылыми талапқа сайма-сай келіп отырған жоқ. Ақынның академиялық шығармалар жинағы «академиялық» деген дәрежеге сай баспадан шықты деуге болмайды.

Ақынның 1945 жылғы жинағында «Қолыңыздағы толық академиялық жинақ ақынның туғанына 100 жыл толу мерекесіне арналып шығарылып отыр», – делінген (25-бет).

Бұл жинаққа бұрынғы жинақтарға кірмей қалған, ақынның кейін табылған бірнеше өлеңі қосылған. Жеке шығармаларға, Абай шығармаларында кездесетін кісі аттарына, кейбір сөздерге түсініктер (комментарий) беріліп, бұрынғы баспаларында қате басылды деген кейбір ақын сөздері түзетілген. Ақын шығармаларының жазылған жылдары көрсетілген.

Бірақ осы аталған жұмыстар тым асығыс, үстірт істелген. Берілген түсініктерде қайшылық, қателіктер көп кездеседі, толық түсінік беретін, ақын шығармаларын зерттеушілерге көмектесе алатын ғылыми дәрежеде емес. Абай шығармаларының жазылу тарихы, жазылған жылдары нақтылы зерттелмеген. Ақын шығар-

маларындағы қате басылып жүрген жеке сөздерді түпкі нұсқасына келтіру жұмысы шалағай істелген.

Кітапта: «Абайдың өмірбаянын жазып, Абайдың сөздерін жөндеп беруге басшылық еткен профессор Мұхтар Әуезов» (29-бет) десе, кітапта М. Әуезов жазған Абай өмірбаяны мүлде жоқ.

Абай шығармаларының жыл мезгілдерін белгілеп, тәртіпке келтіруде негізге алынған қандай деректер екені айқын емес. Осындай кемшіліктердің өзі бұл жинақты «Академиялық жинақ» дәрежесіне көтере алмайды.

Ал енді бұдан кейінгі шыққан Абай шығармаларының жинақтарына негіз болған да осы 1945 жылғы жинақ болып отыр.

Сондықтан біз әңгіме еткелі отырған 1954 жылы шыққан Абайдың екі томдық шығармаларына тоқтардың алдында 1945 жылы шыққан «Толық академиялық жинақ» жайында бір-екі ауыз сөз айтуды мақұл көрдік.

Абай шығармаларының екі томдық жинағы 1954 жылы Ғылым академиясы баспасынан шыққан. Бұл жинақта Абай шығармаларына түсінік жазғандар З.А. Ахметов, И.Т. Дүйсембаев, Ғ.Т. Әбетов және М.С. Сильченко қатысқан.

Бұл жинақтың «Алғы сөзінде»: «Қазақ әдебиетінің классигі Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың осы екі томдық баспасына оның барлық шығармалары кіргізілді...

...Ақынның соңғы жинақтарына оның бір топ шығармаларын жаңадан енгізген, Абайдың өмірі мен творчествосын зерттеуші профессор М. Әуезовтің және жазушы С. Мұқанов пен басқа да Абайды зерттеушілердің деректі материалдары пайдаланылды» (I том, 5-бет), – деген.

Ал алғы сөзде осылай десе де, бұл жинақта Абайдың бұрынғы өлеңдер жинағына кіріп жүрген өлеңдерінен 11 өлеңі кірмей қалған.

Олардың ішінде: «Кім екен деп келіп ем түйе қуған», «Әбдірахманға» («Орынсызды айтпаған»), «Разаққа», «Дүйсенқұлға», «Көкбайға» («Бұралып тұрып»), «Сорлы Көкбай жылайды», «Ғалымнан надан артпас ұққанменен», «Шөріпке», «Түбінде баянды еңбек – егін салған», «Мен боламын демендер», т.б. Бұл өлеңдердің Абай жинағының («Толық жинағының») ішіне не себепті кірмей қалуы айтылмаған.

Абайдың 1933, 1939, 1940, 1945 жылдары шыққан өлеңдерінің толық жинағы «Кім екен деп келіп ем түйе қуған» деген ақынның бала кезінде қолма-қол шығарып айтқан өлеңінен басталып, оның медреседе оқып жүрген шәкірт кезінде шығыс әдебиетіне, өзбек, әзірбайжан, тәжік әдебиеті классиктеріне еліктеп жазған өлеңдерінен басталатын еді.

Сөйтіп, ол жинақтарды шығарушылар Абайдың ақындық өсу жолдарын аңғартуды мақсат еткені байқалатын еді. Абайдың 1933 жылдан бастап жинақтарына кіріп жүрген көп өлеңдері ақынның бұрынғы жинақтарына кірмей қалған, ел аузында, қолжазбаларда сақталған өлеңдерін қадағалап жинаудың жемісі болатын.

1954 жылғы жинақтың беті ақынның 37 жасында 1882 жылы жазылған «Қансонарда бүркітші шығады аңға» деген өлеңімен ашылады.

Ал 1945 жылғы жинағында (одан бұрынғы жинақтарында) 1855, 1858, 1859, 1864, 1870, 1876, 1880 т.б. жылдары жазылған өлеңдері деп енгізіліп, түсініктер берілген өлеңдері 1954 жылғы жинақта: «Негізгі нұсқасы белгісіз өлеңдер», – деп аталып, ешбір комментарийсіз жинақтың соңына тіркелген. Кейбір өлеңдері тіпті кірмей қалған.

«Бұралып тұрып» деген Көкбай мінезін сынайтын өлеңі, «Сорлы Көкбай жылайды», – деп ақын сөзін айтқан өлеңінің жинаққа кірмей қалуына Көкбай аты аталған өлеңді жинаққа кіргізбеу шарт болса:

Өлең жиған тырбанып,
Ән үйренген ырғалып.
Сорлы Көкбай қор болды-ау,
Осынпадан құр қалып, –

деген (100-бет) Абай өлеңі жинақтан неге орын алады?!

1945 жылғы жинақта «Жылы белгісіз өлеңдер» деп Абайдың бір топ өлеңі жарияланған. Соның ішінде:

Сап-сап, көңілім, сап, көңілім,
Саяламай сай таппай.
Не күн туды басыңа
Күні-түні жай таппай?

Сен жайыңа жүргенмен,
Қыз өле ме бай таппай...

деген өлеңін 1954 жылғы жинақта 1903 жылы жазылған өлеңдер қатарына қосқан (!?).

Өлерінен бір жыл бұрын 58 жасында, Абайдың бозбалалық құрып, қыз қуып жүрмегені және 1903 жылы бұндай өлең жазбағаны ешбір дәлел тілемейді. Бұл өлеңге 1945 жылғы жинақта толық түсінік берілген:

«Сап-сап, көңілім, сап, көңілім» қай жылы жазғаны мәлімсіз. Мұны Мұхтардың көрсетуі бойынша Абай өзінің жігіт шағында жазған көрінеді. Және сол жігіт шағынан қалған өлеңдерінің ішіндегі ең көлемдісі, көркемі. Бұл өлеңнің жартысына жуық үзінділері 1933 жылғы Абайдың толық жинағына енген еді. 1939 жылғы жинақтарына қалған кемісі табылып, толықтанып басылды.

Мұны бұрын Абай жас кезінде өзі ғашық болған бір әйелі – Сүгірдің қызына айтқан дейді. Бірақ соңғы айтушылардың сөзіне қарағанда, бұл өлең Сүгір қызына емес, Сүйіндік қызы Тоғжанға арналған көрінеді. Жігітектермен Құнанбай жауласып жүргенде, Абайдың қауіп-қатерге қарамастан бейнеттеніп барып жүрген қызы – сол Тоғжан. Ерболмен достығы да осы қыз арқылы болған. Және Тұмабайдың айтуынша, бұл өлеңдегі қыз Сүйіндік қызы екенін білдіретін:

Қыз ағасы Әлібек,
Үстап дүре салмай ма, –

деген бір-екі жол өлең де бар екен. Жалғыз-ақ кейінгі айтуында ол жолдар түсіп қалыпты. Біз орнын білмегендіктен, бұл екі жол өлеңді баспаға қоспадық. Соңғы нұсқасы Мүрсейіт қолжазбасынан алынған (455, 456-беттер).

1945 жылғы жинақта жылы белгісіз өлеңдер делінген: «Жарқ етпес қара көңілім...» деген өлеңді 1954 жылғы жинақта 1889 жылғы жазылған шығармалар қатарына енгізіп, бастапқы екі шумағын бір бөлек өлең, соңғы үш шумағын екінші өлең етіп басқан. Бұл өлеңнің тарихы жайында толық түсінік керек еді. Ол істелмеген.

Мұндай мәселе Абайдың тағы бірнеше өлеңі туралы да кездеседі.

Біз бұл еңбегімізде ондай кемшіліктердің бәрін жинап айтуды мақсат етпейміз. Біздің негізгі тоқталмағымыз – осы жинақтағы Абай шығармаларының текстология мәселесі. Текстологиядағы кемшілік осы күнге дейін баспадан шығып жүрген Абайдың күй жинағына да болсын тән нәрсе.

Қай ақын, жазушының болмасын, әдеби мұрасын шынайы ғылыми тұрғыдан зерттеп, оның ғылыми талапқа сай толық жинағы, шығару үшін алдын ала істелетін бірталай жұмыстар болатыны мәлім. Ол – оның баспадан шыққан, қолжазба күйінде қалған, ел аузында сақталған шығармаларының толық тізімін жасау; оның жазған хаттарын, оған жазылған басқа адамдардың хаттарын толық жинау, ақын туралы барлық документтерді, өмірбаянына байланысты материалдарды, шығармалары жайындағы әдеби-сын мақалаларды, тарихи-әдеби еңбектерді жинап зерттеу. Сөйтіп, библиографиялық мәні бар материалдарды тәртіптеп, зерттеп шығу – ақын өмірі мен еңбегін әрі терең, әрі толық біліп, түсіну үшін қажет екені мәлім нәрсе. Бұл жөнінде Абайға байланысты біраз жұмыстар істелгенімен ол әлі жеткіліксіз. Бұл жұмыс жүйелі түрде жүргізілу керек.

Бірақ бізде мұндай жұмыс Абайдың мерекесіне байланысты әңгіме болып басталып, аяқталмай қалды. Бұл жөнінде библиография мәселесімен мархұм Н. Сәбитов біраз шұғылданған еді.

Осы жұмыс толық іске асқанда, ақынның басынан кешкен өмір кезеңдерін, шығармаларының жазылу тарихын, мезгілін анықтап барып, шын ғылыми комментарий берілген нағыз толық жинағын шығаруға болар еді.

Ондай жинаққа ақынның өлеңдерінің негізгі нұсқаларымен қатар шығармаларының әртүрлі варианттарын енгізе отырып, әрбір шығармасының жазылу тарихын, мезгілін, қандай жағдайда жазылғанын анықтауға болар еді. Солай болғанда әрбір шығармасына үлгі-өнеге болған, әсер еткен жайларды, сол сияқты бұрынғы, соңғы жазған шығармаларының бір-бірімен қарым-қатынасын, іштей байланысын, творчествосының даму, өсу-өркендеу сатыларын анықтап, зерттеуге кең жол ашылар еді.

Абайды зерттеу мәселесін биік ғылыми дәрежеге, заманымыздың талабына сай дәрежеге көтеру үшін осы айтылған негізгі жұмыстарды толық іске асыру шарт деп білеміз.

Ол жұмыстың басты бір саласы – текстология мәселесі.

1954 жылғы шыққан Абай жинағының текстология мәселесінде өзіміз байқаған кемшіліктерге тоқталайық.

Осы жинақтың алғы сөзінде:

«Бұл баспаның текстологиялық негізі ретінде 1909 жылғы жинағы және Мүрсейіт жазған Абай шығармаларының қолжазбалары (1905, 1907, 1910 жылдар) алынып, ғылыми тұрғыдан сын көзімен кұралып пайдаланылды», – деген.

Ақынның өз қолжазбасы сақталмағандықтан, Абай жинағын баспаға әзірлеуде 1909 жылы шыққан кітапты, Мүрсейіт қолжазбаларын текстологиялық негіз ретінде алу дұрыс. Бірақ ол жеткіліксіз. Оның себебі ол кезде Қазақстанда полиграфия базасының болмауы, баспасөз мамандарының жоқтығы, Абайдың алғашқы жинағының сапалы болып шығуын қамтамасыз ете алған жоқ.

Петербург қаласында басылып жатқан Абай өлеңдерінің корректурасын Семейде отырып, Кәкітай және басқа Абай балаларының жүргізуі осы қиыншылықтардың айғағы болады. Осындай мәселелерді және ескі араб әрпімен басылған жинақта таза қазақ сөздерінің дәлме-дәл берілмеуін, т.б. грамматика ережелерінің сақталмауын (ол кезде мүмкін де емес) еске алғанда Абайдың тұңғыш өлеңдер жинағының көп кемшіліктермен шыққанын, түпкі нұсқаның бастан-аяқ дәл сақталмағанын көрсетеді.

Мүрсейіт көшіріп жазған Абай шығармаларына да осы айтылған кемшіліктер тән нәрсе.

Мүрсейіт ақын шығармаларын түгелдей Абайдың тура өз қолжазбасынан көшірген емес. Ол да ел аузындағы қолжазба қалпында халыққа тараған Абай шығармаларының жинағын көшіріп жазған. Абайдың 1909 жылы шыққан өлеңдерімен Мүрсейіт қолжазбасындағы кездесіп отыратын сөз қайшылықтары осыны көрсетеді.

Осы күнге дейін баспадан шығып жүрген Абай жинағындағы текстологиялық кемшіліктер осы айтылған жайлардан деп білеміз.

Сондықтан Абай шығармаларын баспаға әзірлеуде тек 1909 жылы шыққан кітаппен Мүрсейіт қолжазбаларын ғана текстологиялық негізге алу жеткіліксіз.

Біз Абай шығармалары жинағының (1954 ж.) текстологиялық кемшіліктеріне тоқталмақ болғанда ақынның алғашқы өлеңдер жинағымен, Мүрсейіт қолжазбаларымен қатар Абай шығармаларын көшірген басқа адамдардың да қолжазбаларын пайдаландық (мысалы, Оразке Уақбаев, Рахым Жандыбаев, т.б.). 1954 жылдан бұрынғы шыққан Абай жинақтарын баспаға даярлауда істелген текстология жөніндегі еңбектерді еске алдық. Абай өлеңдерінің көпшілігін ертеден жадында сақтап келген адамдардың мағлұматтарының (Мәди Әсенов, Әкімөл Мамырбаев, Сапарғали Әлімбетов, Әрхам Ысқақов, Рахымжан Мамырқазов, т.б.) бағалы дегенін пайдаландық.

Ең ақырында, негізгі шешуші дерек Абайдың өз шығармалары болады.

Абай өлеңдерінің баспасында, көшірме қолжазбаларда кеткен текстологиялық қателіктердің көпшілігін түпкі нұсқасына келтіруге ақын шығармасының өзіне тән ерекшеліктері жетекші болады.

Абайдың ақынға, ақындық өнерге қоятын шарты, эстетикалық қағидасы – ақын шығармаларының қате басылып жүрген түпнұсқасын тауып, қалпына келтіруде адастырмас темірқазық.

Ерекше көркемдік түр мен терең идеялық мазмұны қабысып жатқан Абай өлеңдерінің «бөтен сөзбен былғанып» тұрған жері болса, зер салып үңіле қараған адам айнытпай табады. Бұл жөнінде 1909 жылғы жинақта, Мүрсейіттің де, басқалардың да қолжазбалары Абайды зерттеушілерге жәрдем бере алмайды. Қайта кей жағдайда алдамаған адамды адастырады.

Біз, ең алдымен, осы айтылған пікірді дәлелдеп, бекітіп көрейік. Мысалы, ақынның «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» деген өлеңінің басынан санағанда 5-шумағы және 9-шумағы 1909 жылғы баспасында (49, 50-беттер), 1945 жылғы жинағында (252, 253-беттер), 1954 жылғы жинағында (II том, 110-бет) былай басылған:

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы (?) деп әділетті.

Мәселе – осы 5-шумақтың 4-жолындағы қателікте. Осы соңғы жолға үңіле қарасақ, мағына-мазмұн жағынан да, өлеңдік қисын жағынан да ойсырап жатыр. Абай сөзіне «бөтен сөз» араласып бүлдіріп тұр. Біз өлең шумағын былайша оқысақ, Абайдың өзіндік түпнұсқаны алғашқы қалпына келтіреміз деп берік сенеміз:

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және сүй хақ жолы деп ғаділетті¹.

Бұлай түзеу үшін біз Абайдың өзіне сүйендік. Осы өлеңнің келесі 6-шумағының басқы екі-ақ жолын оқысақ жеткілікті.

Осы үш сүю болады иман гүл,
Иманның асылы үш деп сен тахиқ біл.

Біз осы түзеуді дәлелді деп түсінеміз. Енді осы өлеңнің 9-шумағына келейік. Бұл шумақ жоғарыда айтылған жинақтарда (1909, 1945, 1954 ж.) былай басылған:

Бас жоғары жаралған, мойын төмен,
Қарашы, дүние (?) біткен ретімен
Істің басы-ретін танымақтық,
Иман білмес тағатты қабыл демен.

Бұл өлең шумағының мағынасына нұқсан келтіріп, Абай үшін «бөтен сөз» болып тұрған екінші жолдағы «дүние» деген сөз.

Абай бұл арада дүниенің құрылысын айтып отырған жоқ, адамның дене мүшесінің рет бітімін айтып отыр. Бұл пікірімізді осы өлеңнің бірінші жолы тапжылтпай дәлелдеп тұр. Сондықтан Абай жазған түпнұсқаны біз былай оқыр едік:

Бас жоғары жаралған, мойын төмен,
Қарашы, дене біткен ретімен... –

деп.

Текстологиялық негіз етіп алған Абайдың 1909 жылы басылып шыққан кітабымен Мүрсейіт қолжазбаларына сөз жүзінде сын көзімен қараймыз десек те, іс жүзінде шексіз сеніп келгендіктен,

1909 жылдан осы күнге дейін Абай шығармаларындағы ақынның асыл мұрасына нұқсан келтіріп тұрған «бөтен сөздерден» әлі арыла алмай келеміз.

Осы «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» өлеңінің екінші шумағының соңғы жолы кейінгі баспаларында:

«Жарлықпен ол сіздерге сызды оларға (?)», –

деп басылып жүр. Бұлай оқығанда ешбір мағына шықпайды. Абай бұл арада: Алла өзгермес адамзат күнде өзгерер» деп келіп:

Жарлықпен ол сіздерге сызды өлер ме, –

деп отыр. 1909 жылғы жинақта осылай басылған (5-бөлік. Ой туралы, 8-өлең, 49-бет).

Яғни «Жарлықпен ол сіздерге сызды (жазды. – Қ. М.), өлер ме» деген ұғым (Алладан келген кітаптарды айтып отыр. – Қ. М.).

Осы өлеңнің тоғызыншы шумағының төртінші жолы соңғы баспаларда:

«Иман білмес (?) тағатты қабыл демен», –

деп басылып жүр.

«Иман білмей тағатты қабыл демен», –

деп 1909 жылғы жинақта (50-бет) дұрыс басылған.

1954 ж. жинақтың 112-бетінде жеке басылған үш ауыз өлең 1909 ж. жинақта «Алланың өзі де рас» өлеңінің аяғы, яғни бір-ақ өлең болып басылған (49, 50-беттер).

Бұл зерттеуді керек етеді.

Біз енді Абайдың 1954 жылы шыққан 2 томдық жинағындағы байқалған текстологиялық кемшіліктерге осы кітаптарда басылған шығармалардың ретімен тоқталайық.

Бірінші томға Абайдың «Қансонарда бүркітші шығады аңға» деген 1882 жылы жазылған өлеңінен бастап, 1895 жылға дейін жазылған өлеңдері мен аудармалары кірген.

«Қансонарда...» өлеңінің (I том, 9-бет) жоғарыдан төмен санағанда 13-жолы:

Кере тұра қалады қашқан түлкі, –

деп басылған. Осы жолдағы «Көре» деген сөз өлеңнің мағынасын бұзып тұр.

Осы өлеңге берілген түсінікте: «Көре тұра қалады қашқан түлкі» деп келетін жол да 1909 жылғы басылуы бойынша алынды» делінген (258-бет).

Шынында солай ма? Жоқ, олай емес. 1909 жылғы кітаптың 71-бетінде (14-бөлек. «Аңшылық туралы») жоғарыдан төмен санағанда 7-жолында:

«Кере (көре емес) тұра қалады... –

деп басылған.

Абай өлеңінің бұл жолы 1909 жылғы баспасында дұрыс басылған. Ақын бұл арада аспанға шығып алып, шүйілген қыраннан құр қаша бергенмен құтыла алмайтынын білген түлкінің жанын қорғау үшін қайрат қылмақ болып, кере тұра қалған жайын ақын дәл суреттеп отыр. Түлкі аңшыны көргенде тұра қалмайды, қашады. Үстінен төніп келген бүркіттен қашып құтыла алмайтын болған соң кере тұра қалады. Бұл жай Абай өлеңінде айқын бейнеленген:

...Төмен ұшсам, түлкі өрлеп құтылар деп,
Қанды көз қайқаң қағып шықса аспанға,
Кере тұра қалады қашқан түлкі,
Құтылмасын білген соң құр қашқанға.
Аузын ашып қоқандап, тісін қайрап,
Ол да талас қылады шыбын жанға.

Абай өлеңінің түпнұсқасы осылай оқылғанда, дұрыс болмақ.

Біз әңгіме етіп отырған Абай өлеңінің 13-жолы 1909 жылғы, 1945 жылғы баспаларында: «Кере тұра қалады қашқан түлкі», – деп түпкі нұсқасына сай дұрыс басылған. Ал Мүрсейіт қолжазбасында:

Кере (дұрыс) тұра қалады сонда (?) түлкі, –

деп жазылған. 1933, 1939 жылғы жинақтарда:

Көре тұра қалады сонда түлкі, –

деп бұрмаланып басылған.

Сондықтан Абайдың бұл өлеңінің түпкі нұсқасын дұрыс берген 1909, 1945 жылғы жинақтар деп білеміз.

Абайдың өз қолжазбасының сақталмауы ақын шығармаларының баспадан шығып жүрген жинақтарының текстология мәселесін зерттеу ісінде зор қиындыққа ұшырататынын айтқан едік. Абайдың басылып жүрген жинақтарындағы, сол сияқты Абай шығармаларын көрушілердің қолжазбаларындағы ақын өлеңінің кейбір шумақтарын жеке сөздерін дәл, түпнұсқаға нұқсан келтіріп тұрған, шығарманың көркемдігін, мазмұн идеясын бұзып күдік тудырып тұрған жерлеріне кездескенде автор өзінің жорамалына (гипотезасына) сүйеніп, өз пікірін дәлелдеуді орынды санады.

Сондықтан басқа сүйенер мағлұмат болмаған жерде өзімізше, дәлелді деген пікірімізді жорамалмен (гипотезамен) анықтауға сүйендік.

Жоғарыда айтылған «Қансонарда... » өлеңінің 10-беттен жоғарыдан төмен санағандағы жиырма үшінші жолындағы:

Таудан жиде тергендей ала берсе (?), –

деп басылған жолдағы «берсе» деген сөзді біз:

Таудан жиде тергендей ала берсең, –

деп оқыр едік.

Осыған байланысты өлеңнің бірнеше жолын оқып көрейік. Сонда «берсе» деген сөз басқа жолдардағы сөздермен (етістіктермен) қиыспай, түпнұсқадан алшақ тұрғанын аңғарамыз. «Ала берсе» деген етістік үшінші жақта тұрса, өлеңдегі басқа етістіктер екінші жақта тұр.

...Сілке киіп тымақты, насыбайды,
Бір атасың (атады емес) көңілің жайланғанда,
Таудан жиде тергендей ала берсе (ң),
Бір жасайсың (жасайды емес) күмарың әр қанғанда.
Көкіректе жамандық еш ниет жоқ,
Аң болады кеңесің күс салғанда.

Осы өлеңнің отыз алтыншы жолы соңғы баспаларда:

Бейне ұқсар тар төсекте жолғасқанға, –

деп басылып жүр.

Ал 1909 жылғы жинақта:

Және ұқсар тар төсекте жолғасқанға, –

деп басылған (71-бет). Бізше сол 1909 жылғы жинақта дұрыс берілген. Оған дәлел – өлеңнің жиырма тоғызыншы, отызыншы жолында:

Қар – аппақ, бүркіт – қара, түлкі – қызыл,
Ұқсайды қаса сұлу шомылғанға, –

деген жолдар бар. Ақын бейнелеуді осы арада-ақ бастады. Бұл арада «сұлудың шомылғанына» ұқсатса, отыз алтыншы жолда сол сұлудың «ер күйеуімен» жолыққанына тағы да (және) ұқсатып отыр.

«Қансонарда...» өлеңі 1954 жылғы жинақта 1882 жылмен берілген. Ал 1909 жылғы кітапта 1886 жыл делінген (15-бөлік. «Аңшылық туралы», 71, 72-беттер).

«Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы» деген өлеңінің төменнен жоғары санағанда (11-бет) төртінші жолы:

Торғындай толқындырып көз тандайды, –

деп басылған.

Бұл жолдағы «толқындырып» деген сөз мағына жағынан ақынның айтпақ ойына нұқсан келтіріп тұр.

Түпнұсқаны біз былай оқысақ, дұрыс болар еді деп білеміз:

Қолаң қара пашы бар жібек талды,
Торғындай толқын ұрып көз таңдайды.

Осы өлеңнің «жігітті жұрт мақтаған, қыз жақтаған» деген жолынан кейін 1909 жылғы жинақта:

Кей жігіт арсыздықпен ұятсынбай,
Қолы жетпес нәрсеге тыртақтаған,
Кей жігіт мақтан үшін қылық қылмай,
Бойына майдалықпен сыр сақтаған, –

(63-бет) деп басылған. 1954 жылғы жинақта аяққы екі жол, бастапқы екі жолдан жоғары берілген. Өлең мазмұны бойынша 1909 жылғы басылуы дұрыс.

«Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» (17-бет) өлеңінің төртінші жолындағы бір сөз жинақтарда:

Мен қазақтан кегінді әперем деп, –

болып басылып жүр. Өлеңнің басқы екі жолында: «көп берем деп», «тек берем деп» келе жатқан өлеңнің екпінді, әсерлі (мазмұнына сай) ұйқас, ырғағы соңғы жолға келгенде «әперем деп» делініп, әлсіреп тұр.

1909 жылғы жинақта «ап берем деп» дұрыс басылған (4-бет).

Осы өлеңнің соңғы жинақтарында басылып жүрген он жетінші, он сегізінші өлең жолдары 1909 жылғы жинақта және біз бір дерек санап отырған Оразке қолжазбасында жоқ. Бұл жөнінде 1954 жылғы жинақта ешбір түсінік берілмеген... Және 1954 жылғы Абай жинағын баспаға даярлаушы, түсінік беруші жолдастардың берген түсініктері адам түсініп болмайтын дәрежеде бір-бірімен қым-қиғаш қайшы келіп жатады.

«Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» өлеңінің алтыншы шумағының екінші жолы 1909 жылғы жинақта:

Мал берсем, сен мендік бол деп берем деп, –

(4-бет) делініп дұрыс басылса, 1954 жылғы жинақта:

Ет (?) берсем, сен мендік бол деп берем деп, –

делініп қате басып, «1909 жылғы жинақ бойынша» басылып отыр деп «түсінік» береді.

Осы өлеңнің жетінші шумағының төртінші жолы 1909 жылғы жинақта:

Жанын сатқан мал үшін антұрғанның, –

(5-бет) деп дұрыс берілсе, 1954 жылғы және басқа жинақтарда:

Арын сатқан мал үшін антұрғанның, –

деп қате басылған.

Өлеңнің ең соңғы жолы 1909 жылғы жинақта:

Өз үйінде шертиген паңы күрсын, –

(5-бет) деп Абайда дұрыс берілген «шертиген» деген өткір мысқыл сөзін, 1954 жылғы және басқа жинақтарда:

Өз үйінде шіренген (?) паңы күрсын, –

деп бұзып, бұрмалап басқан.

«Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап» деген Абайдың сатиралық өлеңінің ішінде басылып жүрген:

Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос далақтап, –

деген екі жол өлең 1909 жылғы жинақта жоқ.

Біз бұл екі жол өлеңді Абайдікі емес демейміз. Бірақ қазіргі басылып жүрген қалпында өз орнын тап басып тұрған жоқ. Қиынсыз жерден келіп, қыстырылып тұр.

Бұл өлі тексеруді, анықтап барып, толық түсінік беруді керек етеді.

«Бір дәурен кемді күнге – бозбалалық» деген өлеңнің 3-шумағының бірінші жолы:

Әсем салдық өлгенше кем қаларлық (?), –

(28-бет) деп басылған. Бұл жолдағы «кем қаларлық» деген сөздер ешбір мағына бере алмайды.

Түпкі нұсқа былай оқылса, өлең алғашқы қалпына келген болар еді:

Әсем салдық өлгенше кім қыларлық,
Оған да мезгіл болар тоқталарлық.

Бұл арада ақын: «Ешкім де өле-өлгенше әсем салдық қыла алмайды. Оған тоқталарлық мезгіл болады» деген ойды айтып отыр.

Осы үш өлеңдегі текстологиялық кемшіліктер 1909 жылғы баспадан бастап, 1954 жылғы басылған Абай жинақтарында қайталанып келеді. Біз осы кемшіліктерді түзетудегі сүйенген гипотезамыз дәлелді деп білдік. «Көңілім қайтты дастан да, дүшпаннан да» деген өлеңінің алтыншы шумағының соңғы екі жолы 1954 жылғы жинақта:

Ала жылан, аш бақа, күпілдектер,
Кісі екен деп үлкеннен (?) ұялмай жүр, –

деп басылған.

Ал 1909 жылғы жинақта:

Кісі екен деп ұлықтан ұялмай жүр, –

(9-бет) деп басылған. Бізше осы 1909 жылғы басылуы дұрыс. Анық ақынның, әсіресе Абайдың, бір сөзді бір ойды бір өлеңнің ішінде екі рет қайталамайтыны мәлім.

Осы өлеңнің он бірінші шумағында: «Үлкеннен ұялмай жүр» деген сөз айтылады:

Жасы кіші үлкеннен ұялмай жүр, –

дейді. Ал ұлықтан ұялмай жүргендер – «ала жылан, аш бақа, күпілдектер», атқамінерлер.

Жетінші шумақтың бірінші жолы 1909 жылдан бастап, соңғы жинақтарда:

Бектікте біреу (бектеп) (?) тұра алмай жүр, –

деп басылып келеді. Бұл арада Абай ел басқарушылардың, атқамінерлердің бектікте (болыс, старшындықта. – Қ. М.) тұрақты бола алмауын айтады деп ойлаймыз. Сонда «бектеп» деген сөз қате басылып кеткен сияқты. Оразке қолжазбасында:

Бектікте біреу бекіп тұра алмай жүр, –

деген, бізше, осы «бектеп» деген сөз түпнұсқаға сөйкес келетін сияқты.

Өлеңнің осы шумағының келесі үш жолы біз айтып отырған қолжазбада және 1909 жылғы жинақта (9-бет) былай берілген:

О дағы ұры-қарды қыра алмай жүр.
Қарсылық күнде қылған телі-тентек,
Жаза тартып ешбірі сұралмай жүр.

Соңғы баспаларда:

О дағы ұры-қарды тия алмай жүр, –

деп басылып жүр.

«Ұры-қарды қыра алмай жүр» дегенде де Абай сол тыйым салуды айтып отыр. Олардың да «қырып» жүргені белгілі деген ұғым әркімге түсінікті.

Және өлеңнің көркемдік ұйқасының өзі де: «тұра алмай жүр, қыра алмай жүр, сұралмай жүр», – деп қисынды келіп тұр.

Сондықтан бізше 1909 жылғы басылуы дұрыс. «Адасқанның алды – жөн, арты – соқпақ», – деген өлеңінің екінші шумағының үшінші жолы 1954 жылғы және басқа соңғы жинақтарда:

«Қарсы алдына жымырып келтірем деп,
Ақ тымақтың құлағы салтақ-салтақ», –

деп басылған. 1909 жылғы жинақта:

«Қас алдына жымырып келтірем деп», –

делініп басылған. Бізше осы «қас» алдына деген дұрыс па дейміз.

Төртінші шумақ 1909 жылғы баспасында жоқ. Және бұл шумақтың өзіндік көркемдік құндылығы да соншама көңілдегідей емес. Кейінгі қоспа бола ма дейміз. Бұл шумақ әлі зерттеуді керек етеді.

«Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» деген өлеңнің екінші шумағының екінші жолы 1954 жылғы және басқа жинақтарда:

«Кейбіреу қояр құлақ ұққанынша», –

деп басылған. 1909 жылғы кітапта:

«Кейбіреу қояр көңіл ұққанынша», –

(12-бет) деп дұрыс басқан. Кейінгі түзеушілер байыбына бармай «түзеген». Осы жолдың алдындағы бір жолды оқиықшы:

«Кейбіреу тыңдар үйден шыққанынша», –

демей ме? Ендеше «құлақ қоюды» әуелі айтып алды. Абай бұл арада: үйден шыққанша ғана тыңдайтын, құлағымен ғана тыңдайтын ақпа құлақты айтып отыр. Екінші жолда өз әлінше, ұққанынша көңіл қоятын адамды айтып отыр.

Олай болса, 1909 жылғы жинақта Абай сөзі дұрыс берілген.

Өлеңнің үшінші шумағының төртінші жолы соңғы барлық жинақтарда:

«Қырмызы, қызыл жібек бозбалалар
Оңғақ бұлдай былғайды, бір дым тисе», –

деп басылып келеді.

«Бұлдай» (оңғақ бұлдай) деген сөз – бізше, орынсыз тұрған бөтен сөз. Бұл мәселесін Абай алғашқы жолда «Қырмызы, қызыл жібек» бір рет айтып, енді сол «Қырмызы, қызыл жібек» сапасыз оңғақ болса, бір дым тисе-ақ бояуы езіліп, былғайды деп, тү-

рақсыз, ала құйын мінезді бозбалаларды бір дым тисе былғайтын онғақ, қырмызы, қызыл жібекке салыстырып отыр. Ендеше 1909 жылғы жинақта:

«Қырмызы, қызыл жібек бозбалалар
Онғақ болса былғайды, бір дым тисе», –

(12-бет) деп дұрыс басылған. Өлеңнің 9-шумағының (30-бет) 2-жолы:

«Біреудің көркі бар деп жақсы көрме,
Лапылдап (?) көрсе қызар нәпсіге ерме», –

деп басылған. Бұл арада «лапылдап» деген сөз бұрмаланған. Лапылдап нәпсіге ерме деп кісіні айтып отырған жоқ. Лапылдақ нәпсіге (нәпсі лапылдақ) ерме деп, кісіге айтып отыр.

Осы өлеңге берген түсінікте:

«Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» өлеңінің тексті 1909 жылғы жинақ (?) және Мүрсейіт қолжазбалары бойынша жіберілді», – делінген.

Ал 1909 жылғы жинақтың 13-бетіндегі «Жігіттер, ойын арзан... » өлеңінің 14-жолын оқып қарасақ, «лапылдақ» деп дұрыс басылған. Түсінік беруші жолдастар 1909 жылғы жинақты зер салып қарамағаны байқалады².

Осы өлеңнің оныншы шумағының бірінші жолы 1909 жылғы жинақта:

«Көп жүрмес, жеңсікқойлық тез-ақ тозар», –

(13-бет) деген Абай сөзін кейінгі баспаларда ешбір негізсіз:

«Көп жүрмес, жеңсікқойлық әлі-ақ тозар», –

деп берген.

Он үшінші шумақтың бастапқы жолын 1954 жылғы жинақта, одан бұрынғы жинақтарда мағынасыздыққа айналдырып бұзып басқан. 1909 жылғы кітапта:

«Ақыл керек, ес керек, мінез керек,
Ер ұялар іс қылмас қатын зерек.

Салақ, олақ, ойнаспы, керім кербез,
Жыртаң-тыртаң қызылдан шығады ерек», –

(14-бет) десе, 1954 жылғы жинақта:

«Ақыл керек, іс (?) керек, мінез керек,
Ер ұялар іс қылмас, болса (?) зерек», –

деп басылған.

Он жетінші шумақтың бастапқы екі жолы 1909 жылғы жинақта:

Үйіңе тату құрбың келсе кіріп,
Сазданбасын қабақпен имендіріп, –

(14-бет) деп Абай сөзі дәл мағынасын сақтап басылған болса,
1954 жылғы жинақта:

«Үйіңе тату құрбың келсе кіріп,
Сазданба сен (?) қабақпен имендіріп», –

деп дұрыс тұрған сөзді қате түсініп басқан. Абай әйелің сазданба-
сын десе, түзеушілер өзің сазданба («сазданба сен») деп бүлдір-
ген. Өлеңнің келесі екі жолын оқысақ, «сазданбасын» деп әйелге
арналып айтылғанын аңғару қиын емес.

«Ері сүйген кісіні ол да сүйіп,
Қызмет қылсын көңілі таза жүріп», –

демей ме Абай?

Осы өлеңнің ең соңғы шумағы 1909 жылғы жинақта жоқ.

Осы біз айтып отырған, соншама бұрмаланып басылған – «Бір
дәурен кемді күнге – бозбалалық» өлеңіне 1954 жылғы жинақ
соңында (1-том, 263-бет) берілген түсінікте: «Жігіттер, ойын ар-
зан, күлкі қымбат» өлеңінің тексті 1909 жылғы жинақ және Мүр-
сейіт қолжазбалары бойынша жіберілді (?!), – дейді.

1909 жылғы жинақтың қаншалықты негізге алынғандығын
көріп отырмыз.

«Жаз» өлеңінің 1909 жылғы жинақта:

«Жасы үлкендер бір бөлек,
Кеңесіп күліп, сылқылдап», –

(67-бет) деп басылған жиырма жетінші жолы 1954 жылғы жинақта, одан бұрынғы жинақтарда да:

«Өзілдесіп сылқылдап», –

деп қате басылып жүр.

Шынында, «жасы үлкендер» деген соң «кеңесіп, күлісіп» деу орынды айтылып тұрғаны даусыз.

Сондықтан 1909 жылғы кітапта Абай сөзі дәл берілген. Өлеңнің он тоғызыншы жолында:

«Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былқылдап.
Ақ білегін сыбанып,
Өзілдесіп сыңқылдап», –

деп «өзілдесіп» деген сөз жастарға арналып, өз орнында айтылып тұр.

Сондықтан 1909 жылғы кітапта Абай сөзі дәл берілген дейміз. «Жаз» өлеңінің 49-жолы (41-бет):

«Жылқышылар кеп тұрса,
Таңертеңмен (?) салпылдап», –

деп басылған (1945 жылғы жинақта да солай).

Түсінікте:

«Жаз («Жазды күн шілде болғанда») – шығарманың тексті 1909 жылғы жинақ және Мүрсейіт қолжазбалары бойынша басылды», – делінген (264-бет).

Ал 1909 жылғы жинақтың 67-бетіндегі «Жаз» өлеңінің төменнен жоғары санағанда 4-жолын қарасақ «Таңертеңмен» емес:

«Таңертеңнен салпылдап», –

деп дұрыс басылған. Осы «Жаз» өлеңіндегі:

«Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келер қайрат жоқ», –

деген жолдар 1909 жылғы кітапта жоқ.

«Интернатта оқып жүр» өлеңі мен «Ғылым таппай мақтанба» деген өлең 1909 жылғы жинақта да, Оразке қолжазбасында да бір-ақ өлең болып берілген.

1909 жылғы жинақтың «6-бөлек. Насихат туралы» деген бөлімінде 2-өлең «Интернатта оқып жүр» деп басталып, қазіргі жеке өлең болып басылып жүрген «Ғылым таппай мақтанба» соның аяғы болып келіп, бір-ақ өлең ретінде басылған (51,53-беттер).

Бізше, өлеңнің тақырыбы да бір; өлеңнің идея, мазмұны, көркемдік түрі, ұйқас, ырғағы, жалпы мағынасы бір-ақ өлең екенін көрсетіп тұр. «Интернатта оқып жүр» өлеңі қазіргі жинақтарда:

«Жеңіл көрме бек керек,
Оған да ғылым, оған да ой.
Қалайша қайда еруге», –

деумен үзіліп, ақын «Оған да ғылым ой керек қалайша қайда еруге», – өрі қарай айтпақ ойын аяқтамай қалғаны көрініп тұр.

«Қалайша қайда еуге,
Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба,
Құмарланып шаттанба,
Ойнап босқа күлуге... »

Осылай жалғастырып оқып көрсек, екі бөлініп басылып жүрген негізінде бір-ақ өлең екенін аңғару қиын емес.

Біз 1909 жылғы жинақта бір өлең болып берілуі дұрыс дейміз.

«Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы», – деген өлеңнің тоғызыншы шумағының аяққы жолы 1954 жылғы және басқа соңғы жылдардағы жинақтарда:

«Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былжырақ көрінеді бәрі (?) даңдақ», –

деп басылып жүр.

Бұл арада Абайдың өлеңге көзқарасы, эстетикалық қағида-сы өрескел бұрмаланып тұр. Қазаққа өлең дегеннің бәрі қадірсіз: «Былжырақ көрінеді, бәрі даңдақ» болып тұр.

«Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең», –

деп өлең – қазақ халқының қуанышы-сүйінішіне, қайғы-қасірет күйінішіне өмір бойы айнымас серік дос деп білген. «Өлең – сөздің патшасы» деп бағалаған Абай «Қазаққа өлең деген бір қадірсіз, бәрі былжырақ, даңдақ көрінеді» деуі ешбір ақылға сыймайды:

Абай:

«Қобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап,
Әр елден өлеңменен қайыр тілеп,
Кетірген сөз қадірін жұртты шарлап», –

деп «мал үшін тілін безеп, жанын жалдап, мал сұрап біреуді алдап, біреуді арбап» өлеңнің қадірін кетіріп жүргендердің өлеңі қазаққа қадірсіз. Солар былжырақ, даңдақ көрінеді дейді. Болмаса, Абай өлең атаулының бәрі қазаққа қадірсіз деп айтқан емес, олай айтуы мүмкін де емес. Олай болса, 1954 жылғы және басқа соңғы жылдардағы Абай жинақтарында:

«Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былжырақ көрінеді бәрі (?) даңдақ», –

деп басылып, ақын сөзі, Абайдың асыл ойы өрескел бұрмаланып жүр.

Ал 1909 жылғы жинақта:

«Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былжырақ көрінеді солар даңдақ», –

деп (2-бөлік. Өлең туралы, 31-бет) дұрыс басылған.

Яғни «әр елден өлеңменен қайыр тілеп, жұртты шарлап, сөз қадірін кетіргендердің» өлеңі – солар қазаққа қадірсіз, былжырақ, даңдақ көрінеді деп отыр Абай.

Егер қазаққа жалпы өлең қадірсіз болса, халықтың орасан бай ауыз әдебиетін ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа асыл мұра етіп сақтап келмеген болар еді.

1956 ж.

ТҮСІНІКТЕР

1. Әуезов М. Абайдың өмірбаяны. Баспасөз бетінде жарияланған: Әуезов Мұхтар. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 20-том. Монография мен мақалалар / жауапты шығарушылар: Л. Әуезова, З. Серікқалиев. – Алматы: Жазушы, 1985. – 26-90-беттер; Абай институтының вебсайты.

2. Бекқожин Қ. Қазақ халқының ұлы ақыны. Баспасөз бетінде жарияланған: Коммунист. – №9. – 1940. – 27-36-беттер; Абай институтының вебсайты.

3. Бөжеев М. «Евгений Онегин» Абай аудармасында. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. Әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер / құраст. филология ғылымдарының докторы, профессор Нығмет Ғабдуллин. – Алматы: Жазушы, 1986. – 209-224-беттер; Абай институтының вебсайты.

4. Мұқанов С. Абай – қазақ халқының ұлы кемеңгері. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы: «Қазбірмемл.» баспасы, 1945. – VII-XXIV беттер; Абай институтының вебсайты.

5. Мүсірепов Ғ. Қазақ әдебиетінің өркендеуі жолындағы Абайдың тарихи орны. Баспасөз бетінде жарияланған: Абайдың өмірі мен творчествосы. Мақалалар жинағы / ред. басқ. М. Ақынжанов және З. Ахметов. – Алма-Ата: «ҚазССР ҒА» баспасы, 1954. – 30-37-беттер; Абай институтының вебсайты.

6. Әуезов М., Кенжебаев Б. Абай – қазақтың ұлы ақыны. Баспасөз бетінде жарияланған: Әуезов М., Кенжебаев Б. Абай – қазақтың ұлы ақыны // Социалистік Қазақстан. – 15 май. – №94 (2859). – 1945; Абай институтының вебсайты.

7. Жұмалиев Қ. Абай шығармаларындағы шындық және әлеуметтік теңсіздік мәселелері. Баспасөз бетінде жарияланған: проф. Қ.Ж. Жұмалиев Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі. 2-том. – Алматы, 1960. – 83-110-беттер; Абай институтының вебсайты.

8. Қаратаев М. Абайды армандасақ. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 155-159-беттер; Абай институтының вебсайты.

9. Нұртазин Т. Абайдың ақындық шеберлігі туралы. Баспасөз бетінде жарияланған: Абайдың өмірі мен творчествосы. Мақалалар жинағы / ред. басқ. М. Ақынжанов және З. Ахметов. – Алма-Ата: ҚазССР ҒА баспасы, 1954. – 162-172-беттер; Абай институтының вебсайты.

10. Тәжібаев Ә. Абай және қазақ лирикасы. Баспасөз бетінде жарияланған: Мақала алғаш рет 1945 жылы «Майдан» журналында басылған, автордың «Өмір және поэзия» кітабында жарық көрген. Мақала ақынның бес томдық шығармалар жинағының төртінші томында жарияланған басылымы бойынша берілді: Тәжібаев Ә. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-том. – Ғылыми еңбектер. – Алматы: Жазушы, 1981. – 26-58-беттер; Абай институтының вебсайты.

11. Бекқожин Х. Абай және «Дала уалаяты». Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 355-364-беттер; Абай институтының вебсайты.

12. Мұқамедханов Қ. Абай шығармаларының текстологиясы жайында (үзінді). Баспасөз бетінде жарияланған: Мұхамедханов Қ. Көп томдық шығар-

малар жинағы. I том. Зерттеулер, мақалалар. – Алматы: Алаш, 2005; Абай институтының вебсайты.

13. Омаров І. Ата сөзі. Баспасөзде жарияланған: Омаров І. Өмір мен өнер (очерктер, мақалалар, өлеңдер, хаттар, естеліктер) / құраст. Қ. Құрманғали. – Алматы: «Ана тілі» баспасы ЖПС, 2012. – 286-291-беттер.

14. Қоңыратбаев Ә. Абай Құнанбаев. Баспасөзде жарияланған: Қоңыратбаев Ә. Қазақ әдебиетінің тарихы: оқу құралы / құраст., алғы сөзін жазған Т. Қоңыратбаев. – Алматы: Санат, 1994. – 147-167-беттер; Абай институтының вебсайты.

МАЗМҰНЫ

Әуезов М. Абайдың өмірбаяны	3
Бекқожин Қ. Қазақ халқының ұлы ақыны	68
Бөжеев М. «Евгений Онегин» Абай аудармасында	85
Мұқанов С. Абай – қазақ халқының ұлы кемеңгері	103
Мүсірепов Ғ. Қазақ әдебиетінің өркендеуі жолындағы Абайдың тарихи орны	119
Әуезов М., Кенжебаев Б. Абай – қазақтың ұлы ақыны	127
Жұмалиев Қ. Абай шығармаларындағы шындық және әлеуметтік теңсіздік мәселелері	143
Қаратаев М. Абайды армандасак	163
Нұртазин Т. Абайдың ақындық шеберлігі туралы	168
Тәжібаев Ә. Абайдың лирикасы	178
Бекқожин Қ. Абай және «Дала уалаяты»	203
Мұхамедханов Қ. Абай шығармаларының текстологиясы жайында	213
Омаров І. Ата сөзі	235
Қоңыратбаев Ә. Абай Құнанбаев	240
Түсініктер	261

Оқу басылымы

АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР
II том
Ойлар мен толғаныстар

Құрастырып, түсініктерін жазғандар:
П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы, Н. Нұрәділ

Редакторы *Г. Рүстембекова*
Компьютерде беттеген және
мұқабаны безендірген *Қ. Өмірбекова*

ИБ№8549

Басуға 06.10.15 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16.
Көлемі 16,5 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Тапсырыс №1507.
Таралымы 50 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, Әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.